

הרב נתנאל אוירבך

הפרשת תרומות ומעשרות משומשום

הקדמה

1. רקע מדעי¹

השֶׁמֶשׂוּם² הוא צמח חד-שנתי ממשפחת השומשומויים. מבחינה בוטנית השומשום אינו קטנית, שכן הקטניות הן צמחים השייכים למשפחת הפרפרניים הניכרים במבנה פרח אופייני המזכיר סירה בעלת משוטים ומפרש. השומשום לעומת זאת, הוא צמח ממשפחת השומשומויים בעל מבנה פרח המזכיר את בני משפחת הלועניים או השפתניים. פרי השומשום הוא 'הֶלְקֵט', היינו פרי יבש המשמש מעין קופסה המכילה את הזרעים. ההלקט מורכב משתי שחלות או יותר הצמודות לפני ההבשלה ונפתחות כאשר הפרי מבשיל. כאשר ההלקט מבשיל, השחלות נפרדות ליחידות הנקראות קשוות וכל אחת מהן מכילה זרע אחד או יותר.³ הזרעים מכילים 50%-60% שמן וכ-20% חלבון, ולפיכך זרעי השומשום ידועים כמקור למינרלים חשובים רבים ומכאן ערכו הבריאותי הגבוה. גרעיני השומשום משמשים כחומר גלם למגוון רחב של מוצרים בתעשיות המזון (כמו שמן, טחינה וציפוי מאפים), וכן למוצרי קוסמטיקה ורפואה.

2. רקע הלכתי

השומשום הוזכר במשנה (חלה פ"א מ"ג) כצמח ממנו יש להפריש תרומות ומעשרות אך פטורים מלהפריש ממנו חלה: 'אלו חייבין במעשרות ופטורים מן החלה... והשומשומין'. במקום אחר במשנה (שביעית פ"ב מ"ז) מובא ששנת המעשר של השומשום נקבעת בראש השנה: 'והשומשומין שהשרישו לפני ראש השנה מתעשרין לשעבר'. ההתייחסות ההלכתית אל השומשום היא כהתייחסות לקטנית, כדברי הרמב"ם (הל' כלאים פ"א ה"ח): 'הנקרא קטנית, והן כל זרעים הנאכל לאדם חוץ מן התבואה, כגון... השומשומין'. אך כפי שראינו, מבחינת ההגדרה הבוטנית הוא אינו מוגדר כקטנית. גידול השומשום היה נהוג בארץ ישראל בימי המשנה והתלמוד באופן נרחב.⁴ מגרעיניו המתוקים⁵ היו מפיקים

1. מעובד בעיקר מתוך ערך 'שומשום' של אנציקלופדיה הלכתית-חקלאית באתר מכון התורה והארץ, בקישור <https://www.toraland.org.il/61889>

2. בשפת הדיבור: סֶמְסוּם. שם באנגלית: Sesame; שם מדעי: Sesamum indicum - Sesamum orientale.
3. ראה: הרב ברוך יצחק ליפשיץ, תפארת ישראל, שבת פ"ב מ"ב יבין אות כ: 'ויש לו גבעול גבוה ו' אמות המחליף כל שנה, ובראשו גדלים כעין שרביטי קטניות שלנו, מלאים זרע עגול דק ולבן, כעין דוחן שלנו'.

4. רע"ב (שבת פ"ב מ"ב ד"ה שומשומין; שביעית פ"ב מ"ז ד"ה והשומשומין): 'ובארץ ישראל ממנו הרבה'.
5. רע"ב, שבת פ"ב מ"ב ד"ה שומשומין: 'והוא זרע דק מתוק'.

שמן⁶ להדלקה ולמאכל, כפי שתיאר הרב ברוך יצחק ליפשיץ ('תפארת ישראל', שבת פ"ב מ"ב יכין אות כ):

והעיד החכם אגער שעוצרים במצרים מהגרעינים הללו שמן לבן טוב למאכל, ולהדלקה, מדאינו מעלה עשן, ויש לו גם כן ריח טוב. וכן היו מבשלים את הגרעינים עם דבש כמאכל ערב ומתוק.⁷ בשל העובדה כי ישנם זרעים רבים ב'הֶלֶקֶט' אחד, ישנם הנוהגים לאכול שומשום בראש השנה כסימן 'רוביא' משום שיש בהם ריבוי.⁸

3. הצגת הדין

כאמור, גידול השומשום היה נהוג בארץ ישראל בימי המשנה והתלמוד, והחל להתמעט עם השנים עד כדי הפסקת גידולו באדמות ארץ ישראל, וההישענות על ייבוא שומשום ממדינות זרות. בשנים האחרונות, בעקבות פיתוח זנים מתקדמים בפקולטה לחקלאות מזון וסביבה של האוניברסיטה העברית, גידול השומשום חזר לארץ ישראל ומשולב במחזור גידולי הקיץ, ממנו מופקים שמן וטחינה ישראלית בגידול מקומי. כפי שראינו בדברי המשנה, יש להפריש תרומות ומעשרות מצמח השומשום שגרעיניו ראויים למאכל בפני עצמם ומפיקים מהם טחינה ושמן. השאלה שלפנינו היא מהו שלב הפרשה, האם יש להפריש תרומות ומעשרות מגרעיני השומשום או מהתוצר המופק מהם?

א. גמר מלאכה בשמן שומשום

1. בין שמן זית לשמן שומשום

השלב הקובע להפרשת תרומות ומעשרות הוא 'גמר מלאכה'.⁹ אולם, שונה הוא שלב גמר המלאכה בפירות וירקות מגמר המלאכה של הזית. בעוד גמר המלאכה של פירות וירקות הוא גמר מלאכת העבודות בשדה, הרי שגמר המלאכה של הזית הוא בהפקת השמן ממנו. המשנה (מעשרות פ"א מ"ז) הגדירה זמן זה בלשונה: 'משירד לעוקה'. העוקה היא גומה שהשמן מתקבץ בה בבית הבד.¹⁰ כשהשמן שנסחט מהזיתים ירד לעוקה, זהו גמר מלאכת השמן.¹¹ האם דין זה הנאמר ביחס לשמן זית, שגמר המלאכה שלו הוא בתוצר השמן, ייאמר גם ביחס לשאר שמנים, כגון שמן שומשום? כאשר נבקש למקד את השאלה, עלינו לבחון מהו 'גמר המלאכה' בשאר שמנים שאינם שמן זית? לפנינו שתי השלכות הלכתיות משאלה זו - האחת היא, מתי יש להפריש תרומות ומעשרות משומשום, האם בגמר מלאכת השדה ככל הפירות והירקות, או לאחר מיצוי השמן מגרעיני השומשום כדין גמר מלאכת הזית? ההשלכה השנייה היא, במקרה שהפרי עצמו שייך לגוי והשמן המופק מהפרי הופק ע"י יהודי - אם נגדיר שגמר המלאכה בשאר

6. משנה, שבת פ"ב מ"ב; מועד קטן יב ע"ב.

7. חידושי הר"ן, מועד קטן יב ע"ב ד"ה דחזינן.

8. שו"ת תשובות והנהגות, ח"ד סי' קלו.

9. להרחבה וביאור במושג זה, ראה: הרב שמעון בירן, 'גמר מלאכה מהו', התורה והארץ ב, עמ' 185-260.

10. ריבמ"ן, מעשרות פ"א מ"ז ד"ה משירד; ר"ש, שם ד"ה עוקה; רא"ש, שם ד"ה עוקה; רע"ב, שם ד"ה לעוקה; שנות אליהו, שם ד"ה לעוקה; תפארת ישראל, שם יכין אות סז.

11. ראה גם: משנה, תרומות פ"א מ"ח.

השמנים הוא כגמר המלאכה בשמן הזית, במשקה המופק, אזי כיוון שגמר המלאכה נעשה ע"י יהודי שהפיק את השמן יש לחייב את השמן בתרומות ומעשרות כדין יבול גוי וגמר מלאכה ביד ישראל. אך אם נגדיר שגמר המלאכה בשאר השמנים שונה בעיקרו מגמר המלאכה של שמן הזית, והוא באיסוף הפרי ולקיטתו, אזי אין חיוב תרומות ומעשרות משמן המופק מפירות שונים, שכן גם גמר המלאכה היה אצל הגוי. שאלה זו עוררה פולמוס נרחב בדורות הקודמים בארץ ישראל,¹² אז שדות השומשום היו בבעלות הגויים והיהודים היו רוכשים את היבול ומפיקים ממנו שמן. הרב יוסף אשכנזי (שו"ת הרב בצלאל אשכנזי, תשובה ב), המכונה 'התנא מצפת',¹³ כתב שגמר המלאכה של שמן שומשום הוא לאחר הפקת השמן מהגרעינים, כמו שמן זית, וכך כתב:

שכבר ידוע הוא שהשמן הוא גרנו משירד לעוקה, והנה בלא ספק שגרנו של כל השמנים שווה אעפ"י שלא הוזכר במשנה מכל-מקום לפי דעתי אין פקפוק בדבר שהשמן שומשמין בפרט הוא ג"כ גרנו משירד לעוקה.¹⁴

לפיכך, שומשום בבעלות גוי והפקת השמן ממנו ע"י יהודי, יש להפריש מהשמן תרומות ומעשרות:

א"כ הישראל הקונה שומשמין ועושה מהם שמן הוה כאילו קנה זיתים ועשה מהן שמן או ענבים ועשה מהן יין וחייב במעשרות מן התורה.¹⁵

בהמשך דבריו קורא הרב יוסף אשכנזי תיגר על הגישה הסוברת אחרת, שגמר המלאכה בשומשום הוא בליקוט הגרעינים, ובכך אין חיוב תרומות ומעשרות ביבול גוי:

ואנו ראינו פה שחורי הארץ וחכמיה היו עושיין שמן שומשמין ומוכרים בשוק, ואין אחד שיעלה על ליבו לומר שחייבים במעשרות. וגדולה מכל אלה, כי כמה וכמה יהודים יש בארץ שיש להם שמן ומימינו לא ראינו אדם שעושר אפילו משקל של שמן. וכן היהודים הולכים לכפרים וקונים הגפת מן העכו"ם ומוציאים ממנו שמן ואין שום אחד מעושר אפילו טיפה אחת... כל אלו גם הם ודאי לא מפי ותיקין יצא, אלא שכך נהגו העם ונמשכו אחריהם כל הבאים אחריהם מגדולם ועד קטנם.

12. המחלוקת הקדומה הייתה לגבי מינים שונים שלא ניתן לאכול אותם ללא פעולה משמעותית, כגון זיתים שלא ניתן לאוכלם ללא כבישה, האם פעולת הכבישה המכשירה את האכילה מוגדרת גמר מלאכה, או שמא גמר המלאכה הוא בליקוט הפרי ככל הפירות? בחרתי להתמקד בשמן שומשום, שכן הוא שונה בתכלית מדוגמה זו שבה נחלקו הפוסקים, שכן גרעיני השומשום ראויים לאכילה בפני עצמם אלא ייעודם הוא להפקת שמן או טחינה, וכאן יש לדון מהו השלב הקובע בהם להפרשת תרומות ומעשרות.

13. על אודותיו ראה: הרב צבי הלוי איש הורוויץ, 'תולדות ר' יוסף אשכנזי התנא מצפת', סיני ז (תש"א) עמ' שיא-של. על חסידותו ותורתו, ראה: אברהם משה לונץ, ירושלים ב (ירושלים תרמ"ז), עמ' 145, שהביא שנקרא גם רבי יוסף מווירונא. על הכינוי 'תנא' כתב החיד"א, שם הגדולים מערכת גדולים אות י [ק"ב]: 'זהו קורין אותו תנא שהיה שונה המשניות בניגון'. למקורות נוספים על אודותיו, ראה: הרב יואל פרידמן, 'מחלוקת המב"ט ובית יוסף בעניין פירות הגוי בשביעית והפולמוס סביבה', התורה והארץ ח, עמ' 129-130.

14. תשובה זו היא של הרב יוסף אשכנזי, ראה: דרישה, יו"ד סי' שלא סוף אות יא; הרב צבי הלוי איש הורוויץ, 'תולדות ר' יוסף אשכנזי התנא מצפת', סיני ז (תש"א), עמ' שכז הערה כז.

15. כ"כ: שו"ת מהרשד"ם, יו"ד סי' קצב ד"ה ועל ענין; שו"ת משפט כהן (סי' לא; סי' לח אות ה), אך כתב להפריש ללא ברכה; שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סי' יד; שם השמטות יו"ד סי' ו אות ח), אך כתב להפריש בברכה, ראה מה שהעיר על דבריו בשו"ת יביע אומר, ח"ה יו"ד סי' כט אות ד.

הגישה אותה מזכיר הרב יוסף אשכנזי בדבריו היא גישתם של חכמי צפת וירושלים בדורו שנהגו לא להפריש תרומות ומעשרות משמן שומשום שגדל אצל גוי והופק ע"י יהודי, שכן לדבריהם אמנם גמר המלאכה של שמן זית הוא לאחר הפקת שמן כדברי המשנה, אך זהו דווקא בשמן זית ולא ביתר השמנים, כפי שכתב בשו"ת 'הלכות קטנות' (ח"א סי' צה):

הלוקח שומשמין מן הגוי בארץ ישראל ועושה מהן שמן, מהו? תשובה: כבר נגמרה מלאכתו ביד גוי דאין משקה גמר מלאכה אלא תירוש ויצהר דווקא.

לאור זאת השתרש המנהג בארץ ישראל שאין להפריש תרומות ומעשרות משמן שומשום משום שגמר המלאכה שלו, ליקוט היבול, היה ביד הגוי, כפי שכתב החיד"א (ברכי יוסף, יו"ד סי' שלא ס"ק ט): 'הלוקח שומשמין מן העכו"ם בארץ ישראל ועשה מהן שמן אינו חייב לעשר, וכן המנהג פשוט'.

2. הנהגת האר"י

למרות מנהג קדום זה שהיה רווח בעיר צפת אז נהגו לא להפריש תרומות ומעשרות משמן שומשום שהופק ע"י יהודי. לאחר שנים, בתקופת האר"י נקבעה ההנהגה בצפת להפריש תרומות ומעשרות משמן שומשום שיהודי הפיק ממנו שמן, על פי הדעה הסוברת שגמר המלאכה היא לאחר הפקת השמן, כפי שכתב הרב חיים ויטאל ('שער המצוות', פרשת וילך ד"ה בענין):

בענין חומרות בדיני המעשר, יזהר שלא לאכול שומשמין כמו שהם בשום אופן עד שיוציא מן המעשר וזהו דין גמור כסברת כל הפוסקים, לפי שגמר מלאכתן הוא כשמוציאין שמן מהן ואז הוא פטור ממעשר לפי דעת הרמב"ם ז"ל לפי שגמר מלאכתן בהוצאת שמן הוא ביד גוי.

מקורה של הנהגה זו מהאר"י, כפי שכתב הרב אברהם מיוחס ('שדה הארץ', ח"ג יו"ד סי' כה ד"ה ולשאלה השנית):

והנה מורינו ורבינו האור המופלא האר"י זלה"ה הזהיר להפריש מן הזיתים והשומשמין. ואמרתי דאיפשר דזהו כשלקחן איש הישראלי והוציא מהן שמן... ומעתה מי הוא אשר יבוא אחרי המלך הקדוש האלהי מורי"א ז"ל. וכן ראוי לנהוג. ייתכן שהנהגת האר"י היא על דרך הסוד והקבלה שיש לנהוג בה למרות המנהג הפשוט שהיו נוהגים שלא להפריש משמן שומשום,¹⁶ אך על כך כתב בשו"ת 'ביע אומר' (ח"ה יו"ד סי' כט אות ב), שאין לסמוך על דברי הסוד הללו כלל במקום בו ההלכה מורה אחרת: ואע"פ שבדברים הנאמרים ע"פ הסוד אנו חוששים לדברי האר"י ז"ל, כל שאין להם סתירה מפורשת בש"ס ופוסקים... מכל-מקום, בזה שהוראת האר"י לחומרא לסברתו היא ע"פ הדין לפי סברת כל הפוסקים, ועינינו הרואות שאדרבה מוכח כל בטר איפכא בפוסקים... אין לדיין אלא מה שעינינו רואות, וכמנהג רוב העולם להקל בדבר. מכל מקום נמצאנו למדים על מחלוקת גדולה בין הפוסקים בשאלת עיתוי גמר המלאכה בשמן שומשום, האם היא בליקוט הגרעינים או בהפקת השמן מהם.

16. כ"כ: כף החיים, או"ח סי' קע ס"ק נא: 'הנראה כיון דנפיק מפומיה דהאר"י ז"ל יש להורות לרבים גם כן, אלא רק דאין למחות ביד המקל מאחר דיש מתירין; שו"ת ישכיל עבדי, ח"ו יו"ד סי' יד, בדעת הברכי יוסף, יו"ד סי' שלא ס"ק כ.

3. יסוד המחלוקת: גדר 'יצהר'

ניתן לומר שיסוד המחלוקת הוא בהגדרת חיוב התורה להפריש מן השמן ולא מהזיתים. בפסוקי התורה ניכרת הבחנה בין הפרשה מהתבואה לבין הפרשה מזיתים ויין. ההפרשה מהתבואה היא מן המוצר הטבעי,¹⁷ גמר המלאכה בעבודת השדה: 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה' (דברים יד, כב), ואילו הפרשת זיתים וענבים היא בתוצר המופק מן הפירות הללו: 'ראשית... תירשך ויצהרך... תתן לו' (דברים יח, ד). מדוע החריגה התורה הפרשת תרומות ומעשרות בזיתים וענבים מיתר המינים? ניתן לומר שהבחנה תלויה בעיקר השימוש. כלומר, עיקר שימוש וייעוד הזיתים הוא להפקת השמן, בשונה מיתר הפירות שעיקר שימושם וייעודם לאכילה.¹⁸ לאור זאת, נראה שיש לבחון בכל פרי את עיקר שימושם, ובכל פרי שעיקר שימושם וייעודם הוא להפיק ממנו משקה יש להפריש תרומות ומעשרות מן התוצר. אך ניתן לומר שהחגרת הזיתים נובעת מהיות המשקה המופק מהם משקה בעל ערך חשוב יותר מאשר המשקה המופק מיתר הפירות ולכן דווקא לגביו התנסחה התורה בלשון 'יצהר' ממנו חיוב ההפרשה ולא מן הפרי עצמו.¹⁹ לאור דברים אלו נראה שבכך נחלקו הדעות שהובאו לעיל - השיטה הסוברת שגמר המלאכה בשמן שומשום היא לאחר הפקת השמן מהגרעינים, מבוססת על ההבנה שההפרשה משמן הזית היא משום שעיקרו ושימושם לשמן, אם כן שומשום העשוי בעיקרו לשמן השלב הקובע להפריש ממנו תרומות ומעשרות הוא הפקת השמן, כדברי הרב יוסף אשכנזי שהשווה בין שמן זית לשמן שומשום: 'בלא ספק שגרנן של כל השמנים שווה',²⁰ ואכן, הראי"ה קוק²¹ ביקש לחייב הפרשת תרומות ומעשרות משמן השומשום, שאינו מוגדר 'זיעה בעלמא', שכן טעם זה 'הוא טעם קלוש מאד', ולכן לדבריו יש לחייב שמן שומשום לאחר הפקת השמן: 'דבר העומד לעשות ממנו משקה ברובו, והדעת נותנת דדמי לין ושמין'.²² גישה זו הרואה בכל פרי את הייעוד והשימוש שלו מובאת גם בשו"ת 'ישכיל עבדי' (ח"ו השמטות יו"ד סי' ו אות ח) וזו לשונו:

בשמן שומשמן לא מצינו בשום מקום שאמרו שלא מתייחס עליהם שם משקה מכיון שעיקר זריעתם היא להוצאת שמנם, ואינם דומים לשאר הדברים שמוציאים מהם שמן כמו אגוזים וצנונות וכדומה, שאלה אין עיקר זריעתם לשם כך. לא כן השומשמן, עם שמשמשם בהם גם לאכילה, אך כל עיקרם הוא לשמן ולא הוי כזיעה בעלמא אלא כגוף הפרי, וכל כי הא ודאי דמתייחס עליהם גמר מלאכה בהוצאת שמנו, ולזה אם נגמרה מלאכתם ע"י ישראל חייבין במעשר.²³

17. הבחנה זו מצויה גם ביחס בין הפרשת תרומות ומעשרות מתבואה להפרשת חלה, ראה: שיטה לא נודע למי, קידושין מו ע"ב ד"ה ואמאי.

18. תוספות, בבא מציעא פח ע"ב ד"ה כי קאמר.

19. רמב"ן, דברים יד כב ד"ה ופירוש דגן; תלמידי רבינו יונה, ברכות מא ע"א בדפי הרי"ף ד"ה כל; לבוש, או"ח סי' קנח סעי' ו: 'דתירוש ויצהר כתיב ולא ענבים וזיתים'. ראה: שו"ת בית שלמה (דרימר), או"ח סי' נד.

20. שו"ת הרב בצלאל אשכנזי, תשובה ב.

21. שו"ת משפט כהן, סי' לח אות ה.

22. אמנם לדבריו יש להפריש ללא ברכה.

23. כ"כ הרב מרדכי אליהו, התורה והארץ, ח"ה עמ' 25 סעי' יז.

אולם, השיטה הסוברת שגמר המלאכה בשמן שומשום הוא בליקוט הגרעינים ולא בהפקת השמן, מבוססת על ההבנה שדווקא בזיתים יש להפריש מהשמן משום שהתורה קבעה שמשקה זה הינו בעל ערך שונה מיתר הפירות, כדברי שו"ת 'הלכות קטנות' (ח"א סי' צה): 'דאין משקה גמר מלאכה אלא תירוש ויצהר דווקא', וביאר את דבריו הרב בן ציון אלקלעי,²⁴ שחידוש הוא שחידשה התורה שיש להפריש מיין ושמן, תירוש ויצהר, ואין לך בו אלא חידוש, ולכן בכל יתר המשקים המופקים משאר פירות אינם אלא 'זיעה בעלמא' ואין להפריש אלא מהפרי עצמו ולא מן המשקה המופק מהפרי.²⁵ לאור הבנה זו, הכריע הרב צבי פסח פראנק (שו"ת הר צבי, זרעים ח"א סי' פג)²⁶ שגמר המלאכה בשומשום הוא בליקוט הגרעינים ולא בהפקת השמן:

שמן של שומשמין שאין לו תורת משקה כלל ואינו חשיב פרי, לא שייך לומר דהשמן הוא גמר מלאכה של השומשמין, דאינו אלא פירות וכזיעה בעלמא נינהו אין להם תורת גמר מלאכה אלא בהשומשמין עצמן דהוה גמר מלאכה.

ג. בין פרי למשקה

1. מחלוקת הראשונים

כפי שראינו, נחלקו הפוסקים מהו השלב המחייב את השומשום בהפרשת תרומות ומעשרות, ליקוט הגרעינים או הפקת השמן מהם. ביארנו ששאלה זו תלויה האם עיקר השימוש של השומשום לשמן כמו עיקר שימושו של הזית לשמן, או שהשמן המופק מן השומשום הוא 'זיעה בעלמא' שכן התורה הגדירה רק שמן ויין כמשקים בעלי ערך שיש להפריש מהם. ברם, נראה שבשאלה זו נחלקו הראשונים. בברכות (לח ע"א) מובא דין מעמדו של דבש תמרים לגבי ברכה: 'האי דובשא דתמרי מברכין עלויה שהכל נהיה בדברו. מאי טעמא, זיעה בעלמא הוא'. הגמרא מייחסת אמירה זו לדברי רבי יהושע שדבריו נאמרו ביחס למשקה היוצא מהפירות של תרומה שהוא אינו נחשב עוד לתרומה אלא לתוצר לוואי, 'זיעה בעלמא':

כמאן? כי האי תנא, דתנן דבש תמרים, ויין תפוחים, וחומץ ספוניות, ושאר מי פירות של תרומה - רבי אליעזר מחייב קרן וחומש, ורבי יהושע פוטר.²⁷ כן מבואר בפסחים (כד ע"ב) לגבי משקה היוצא מפרי ערלה, אך שם נערכה הבחנה בין משקה היוצא מזיתים (שמן) וענבים (יין) שהוא נידון כפרי עצמו באיסור עורלה לבין יתר המשקים היוצאים משאר הפירות שאינו אלא 'זיעה בעלמא' ואינו נידון בד"ת עורלה:

24. הגהות הלכה רווחת, על שו"ת הלכות קטנות, ח"א סי' צה אות א.
25. כ"כ: שער המים (מיוחס), שו"ת סי' ז ד"ה ואפנה טז ע"א; ברכי יוסף, יו"ד סי' שלא ס"ק יט, בשם מהר"ם בן חביב; חכמת אדם, שערי צדק שער מצוות הארץ פ"א סעי' ט; שו"ת בית שלמה (דרימר), או"ח סי' נד; הרב זונדל מסלנט, הצדיק ר' זונדל מסלנט ורבותיו, עמ' מד; שו"ת מנחת יצחק, ח"ח סי' קיא ד"ה והנה טעמא; הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, ח"ה יו"ד סי' כט; חזון עובדיה, תרומות ומעשרות עמ' פא).

26. ראה גם בדבריו בהערות למשפטי צדק למהר"ש גרמיזאן, הוצאת אהבת שלום עמ' 3.
27. כאן מבואר שמחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע היא מסברה, האם המשקה הוא חלק מהפרי או תוצר לוואי שלו. אך בחולין קכ ע"ב, מבואר שמחלוקתם היא בדרשות הפסוקים. ראה: תוספות, פסחים כד ע"ב ד"ה אלא.

אין סופגין את הארבעים משום עורלה אלא על היוצא מן הזיתים ומן הענבים בלבד. ואילו מתותים, תאנים ורימונים, לא. מאי טעמא... משום דזיעה בעלמא הוא. מדברים אלו מבואר שישנה הבחנה בין שמן ויין לבין יתר המשקים המופקים מפירות שאינו נידון כפרי עצמו, כדברי הרא"ש (ברכות פ"ו ס' יח): 'דזיעה בעלמא הוא לפי שמשקה אין לו טעם הפרי', אך הוסיף הרא"ש וטען שדין זה נכון לגבי סחיטה, אך 'אפשר שאם בישל הפרי ונכנס טעם הפירות במים, מברך עליהן בורא פרי העץ'. בכך מבחין הרא"ש בין סחיטה לבישול, ולדבריו משקה היוצא מכל הפירות חוץ מזיתים וענבים, יש לברך עליו ברכת 'שהכל'.

הבחנה זו אינה מקובלת על הרשב"א (ברכות לח ע"א ד"ה דבש) שכתב שסחיטה כמוה כבישול, שהמים היוצאים מסחיטת פירות נידונים כמו הפרי עצמו. אלא שיש להבחין לדעתו בין פירות שמיועדים למשקה המופק מהם, כדוגמת זיתים לשמן וענבים ליין, שהמשקה היוצא מהם כמותם, לבין פירות שאין ייעודם למשקה היוצא מהם אלא לאכילתם כמו שהם, שאין המשקה היוצא מהם, הן בבישול והן בסחיטה, נידון כמותם אלא הרי הוא 'זיעה בעלמא' וברכתו 'שהכל':

ולא דמיא למיא דשלקי ומיא דשיבתא דהנהו כיון דרוב אכילתן הוא ע"י שליטה, מי שליכתן כמותן, הא כל מידי דלית דרכיה למשלקיה ולא למסחטיה אלא למיכליה בעיניה, בהנהו לא אמרינן שיהיו מימיהן כהן.

בכך, לדעת הרשב"א, אין הבחנה בין זיתים וענבים ליתר הפירות אלא הכול תלוי בייעוד הפרי לאכילה או למשקה. להלכה, הביא ה'שלחן ערוך' (או"ח ס' רב סעי' י) את דעת הרשב"א ולאחריה את דעת הרא"ש:

פירות ששראן או בישלן במים, אע"פ שנכנס טעם הפרי במים, אינו מברך על אותם המים שהכל. והרא"ש כתב דאפשר שאם נכנס טעם הפרי במים מברך בורא פרי העץ.²⁸

ולפני כן, הביא ה'שלחן ערוך' (שם סעי' ח) את דעת הרא"ש שהבחין בין המשקה היוצא מזיתים וענבים לבין יתר הפירות, ולא את הבחנת הרשב"א בייעוד הפרי למשקה או אכילה:

דבש הזב מהתמרים, מברך עליו שהכל. וכן על משקין היוצאין מכל מיני פירות, חוץ מזיתים וענבים, מברך שהכל.

וכן הובא דין זה ב'שלחן ערוך' (או"ח ס' רה סעי' ג): 'אם סחטן, אינו מברך על אותם משקין אלא שהכל', כדעת הרא"ש. מדברים אלו נראה שהכריע ה'שלחן ערוך' כדעת הרא"ש, אולם כתב 'מאמר מרדכי'²⁹ שה'שלחן ערוך' לא הכריע כדעת הרא"ש, שכן הביא אף את דעת הרשב"א, אלא שפסק כן מספק כדין 'ספק ברכות' לברך 'שהכל', ברכה המועילה גם לדעת הרשב"א מספק.³⁰ יתרה מכך, כתב ה'חזון איש' (או"ח ס' לג ס"ק ה

28. כן הביא בית יוסף, או"ח ס' רב אות י ד"ה בשל, את שתי הדעות ללא הכרעה; ב"ח, או"ח ס' רב אות ז: 'ובשלחן ערוך הביא שני הדעות בסתם ולא הכריע'.

29. מאמר מרדכי, או"ח ס' רה ס"ק ה.

30. כ"כ: לבוש, ס' רב סעי' י; שער הציון (ס' רה ס"ק כא; ס' רב ס"ק נד). יש שכתבו שהרא"ש עצמו מסופק, שכן לשונו היא 'אפשר', ראה: ערך לחם, ס' רב סעי' י. אך ראה: דעת תורה, או"ח ס' רב סעי' י: 'דדרך הרא"ש לכתוב לשון אפשר גם בדין ברור, וא"כ גם הכא יש לומר כן'.

ד"ה עוד יש) שגם הרא"ש מודה לרשב"א³¹ שהעיקרון הקובע הוא ייעוד הפרי למשקה או לאכילה וזו לשונו:

דגם הרא"ש מודה להרשב"א דהיכי דעיקר דרכו בסחיטה חשיב פירי. והא דהוצרך הרא"ש למיהב טעמא במי שליכא משום טעם כעיקר, דהתם אין דעתו על המשקין היוצאין אלא לאכול את הירק המבושל, והמשקין הן רק טפל אצלו. אבל אם כל דעתו על המשקין, חשיב פירי... וכיון דהרשב"א הכריע הדבר, ואין לנו הכרח שהרא"ש חולק, למעוטי בפלוגתא עדיף.

לאור זאת, פוסקים נוספים קבעו את הכלל של הרשב"א, שהבחנה היא בין פרי המיועד למשקה לבין פרי המיועד לאכילה.³²

2. בין דיני ברכות למעשרות

אולם ייתכן שיש להבחין בין דיני ברכות לדיני מעשר. כלומר, ייתכן שמשקה היוצא מהפירות ברכתו 'שהכל' משום שהוא מוגדר 'זיעה בעלמא', אבל לגבי תרומות ומעשרות יש להפריש מהמשקה. הבחנה זו מצויה בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' תקסג) ביחס לסוכר היוצא מהקנים (קנה סוכר). בתחילת דבריו השווה הרדב"ז בין דיני ברכות לדיני תרומות ומעשרות וטען שיש לברך 'שהכל' על סוכר המופק מהקנה³³ וזו גם הסיבה שאין הסוכר מתחייב בהפרשת תרומות ומעשרות:

ואני אומר, שאין זו פרי ואין מברכין עליו אלא שהכל... וכן אני אומר לעניין תרומה ומעשר שאין זו פרי לא של עץ ולא של אדמה. שלא נקרא פרי אלא הגדל מן העץ או מן הירק, אבל זה אינו אלא מים היוצאין מן העץ ולא נקרא זה פרי... הסוכר הוא מים מן העץ בעצמו ומבשלין אותו עד שנקרש. הלכך, אין זה פרי ואין נוהגין בו לא תרומה ומעשר ולא ערלה.

אך מיד לאחר מכן ביקש הרדב"ז להבחין בין דיני ברכות לדיני מעשר, וייתכן שלגבי ברכה יש לברך על הסוכר 'העץ' ומכל מקום אין לחייבו במעשרות, וזו לשונו:

ואי לאו דמסתפינא הוה אמינא... דלא נהיג בו תרומה ומעשר. דעד כאן לא אמרו אלא לעניין ברכה... אין מברכין עליו שהכל, אבל לעניין תרומה ומעשר כיון שעיקרו מים של עץ ולא פרי אין נוהג בו.

כלומר, דברי הרשב"א נאמרו רק ביחס לדיני ברכות, שכאשר עיקר השימוש והייעוד של הפרי לתוצר המופק ממנו ברכתו 'העץ',³⁴ לבין דיני מעשר שנקבעים לפי הפרי שבשדה, כדברי התורה (דברים יד, כב): 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה'.

31. ראה: נהר שלום, או"ח סי' רב ס"ק יב.

32. ב"ח, או"ח סי' רב אות ז; ט"ז, או"ח סי' רב ס"ק ט; באר הגולה, שם; עטרת צבי, שם ס"ק יג; מגן אברהם, שם ס"ק כב.

33. כ"כ הרמב"ם, הל' ברכות פ"ח ה"ה. בביאור דעת הרמב"ם, ראה: ביאור הלכה, או"ח סי' רב סעי' טו ד"ה על הסוקר.

34. ראה: טור, או"ח סי' רב, שהבחין בין דבש תמרים שברכתו 'שהכל' משום שעיקר התמרים לאכילה והדבש מוגדר 'זיעה בעלמא' לבין סוכר היוצא מהקנים שברכתו 'העץ' משום שעיקרו לסוכר. על דברי הטור, כתב בית יוסף, שם אות א ד"ה על כל: 'ודברים של טעם הם וכן הלכה'.

ד. בין טחינה לשמן

נשוב להפרשת תרומות ומעשרות משומשום. כאמור, הדיון בדורות הקודמים היה במקרה שגרעיני השומשום היו בבעלות גוי והפקת השמן הייתה ע"י יהודי, שכן אז היו השדות בארץ ישראל בבעלות גויים, ולאחר תקומת מדינת ישראל השומשום יובא מחוץ-לארץ והפקת השמן ממנו הייתה בידי יהודי בארץ ישראל. כיום, בעקבות פיתוח זנים מתקדמים בפקולטה לחקלאות מזון וסביבה של האוניברסיטה העברית, גידול השומשום חזר לארץ ישראל ומשולב במחזור גידולי הקיץ, ממנו מופקים שמן וטחינה ישראלית בגידול מקומי, ונמצא שהיבול, ליקוטו והפקת השמן נעשה ע"י יהודים. אם כן, נשאלת השאלה מהו השלב ממנו יש להפריש תרומות ומעשרות, האם יש להפריש מגרעיני השומשום לאחר לקיטתם או לאחר הפקת התוצר? כאמור, הפוסקים נחלקו ביחס להפקת שמן מגרעיני השומשום אך לא חיוו דעתם ביחס להפקת טחינה מגרעיני השומשום. מי שהתייחס לכך היה הרב מרדכי אליהו (התורה והארץ, ח"ה עמ' 25 סעי' יז) שלא הבחין בכך:

וכן הבוצר ענבים ליין או זיתים לשמן, יש להפריש מהם תרו"מ רק לאחר עשיית היין והשמן מפני שזהו גמר מלאכתם. וכן הדין... פרי שבדרך כלל אוכלים אותו לאחר זיכה, כמו שומשום, שרובו עומד לשמן, היות וגמר מלאכתו היא לאחר שדכו אותו.³⁵

אולם נראה שיש להבחין בשלב הקובע להפרשת תרומות ומעשרות בין הפקת שמן משומשום להפקת טחינה. הפיכת גרעיני השומשום ממצב הטבעי בהיותם מוצק למצב נוזלי מהווה שינוי ניכר ומהותי, ולכן השלב הקובע להפרשת תרומות ומעשרות משמן שומשום הוא לאחר הפקת השמן. לעומת זאת, הפקת טחינה מגרעיני השומשום נעשית באופן של זיכה-טחינת הגרעינים, שאין זו פעולה משמעותית ולכן במקרה זה יש להפריש מגרעיני השומשום.

מסקנה

- א. צמח השומשום הגדל בארץ ישראל חייב בהפרשת תרומות ומעשרות.
- ב. כשמפיקים שמן מגרעיני השומשום, יש להפריש תרומות ומעשרות בברכה מהשמן.
- ג. כשמפיקים טחינה מגרעיני השומשום, יש להפריש תרומות ומעשרות בברכה מהגרעינים.

35. מובא גם באמונת עתיך, גיליון 112 אלול תשנ"ו, עמ' 1 אות ב.